

Kvarterhistorie - fremtidens lokalhistorie

John T. Lauridsen

Fortid og Nutid august 1993, s. 99–118.

På SLA's forskningsseminar om byhistorie i oktober 1992 bidrog John T. Lauridsen med et indlæg om kvarterdannelse og kvarterudvikling, der her bringes i omarbejdet form. John T. Lauridsen betragter bydels- og især kvarterhistorien som sognehistoriens moderne arvtager og stiller det dobbelte krav til denne historie, at den skal skrives for og til de lokale beboere, og at den samtidig skal være af interesse for andre gennem sit komparative sigte. Han gennemgår de hidtidige kvarterstudier og understreger behovet for et tværfagligt samarbejde.

John T. Lauridsen, f. 1951, dr.phil., forskningsbibliotekar ved Det kongelige Bibliotek. Har bl.a. skrevet lokalhistorie om Århus, København og Esbjerg.

Lokalhistorien blev indtil for en snes år siden ofte betragtet som en andenrangs-historie af de fleste »rigtige« historikere, d.v.s. historikere med en videnskabelig baggrund, som beskæftigede sig med »rigshistorie«. Det hang bl. a. sammen med, at størstedelen af lokalhistorien blev dyrket af personer uden for fag-historikernes kreds. Siden er lokalhisto-rien blevet professionaliseret. Proces- sen er ikke afsluttet endnu, men ved år 2000 vil de fleste lokale arkiver og mu- seer over sogneniveau have ansat ud- dannede historikere, arkæologer og et- nologer. Allerede nu er der flere pro- fessionelle historikere, der beskæftiger sig med lokalhistorie end med rigshisto- rie. Lokalhistorikerne har overtaget amatørernes tidsskrifter eller har ud- viklet deres egne nye publiceringskana- ler i form af skriftrækker, årbøger eller tidsskrifter. Samtidig har de store gamle landsdækkende tidsskrifter ople- vet en vis stagnation både med hensyn til nyrekruttering af forfattere og for- nyelse af indholdet. Det nye i dansk hi- storisk forskning sker mere i de lokale publiceringskanaler eller i specialtid- skrifterne, f.eks. inden for arbejderhi- storien. Af de store gamle historiske tidsskrifter er det *Fortid og Nutid*, der bedst har formået at placere sig i de

sidste 10–15 års faglige debat. Måske hænger det blandt meget andet også sammen med, at den gamle skelnen mellem rigshistorie og lokalhistorie ikke har spillet nogen rolle for *Fortid og Nutids* faglige profil. Som det eneste af de gamle tidsskrifter har *Fortid og Nu- tid* kunnet drage fordel af lokalhistori- ens professionalisering, og var bedst ru- stet til det, i kraft af sin baggrund i Dansk historisk Fællesråd. Det er såle- des også *Fortid og Nutid*, der først og fremmest har præsenteret det allerme- ste af dansk lokalhistorisk og herunder byhistorisk forskning i de sidste 25 år i form af oversigter og anmeldelser.

Der forskes i byhistorie i Danmark som aldrig før. Lokalhistoriens profes- sionalisering modsvares af en stigende interesse for lokalhistorie. Lokalhisto- rien sælger, selv om den ikke så tit når frem til hverken de etablerede rigshi- storikere eller de landsdækkende ny- hedsmedier. Lokalhistorikere og byråd landet over spejder i disse år efter jubi- læumsdatoer og runde fødselsdage for at få en anledning til at lade store nye byhistorier løbe af stablen. En anled- ning skal også lokalhistorien gerne have i disse tider.

Det har dette indlæg også. Efter i nogle år at have beskæftiget mig med

byhistorie, tog jeg det skridt at træde nærmere menneskene på gulvet, steg ned fra den hele bys historie til kvarterhistorien, for at undersøge, analysere og formidle historien på det niveau.¹ Herom handler det følgende.

Den store og den lille historie

Det er et tilbagevendende problem for den praktisk arbejdende lokalhistoriker, hvordan man skal tackle forholdet mellem den store og den lille historie. Der skal nok med af den store historie til, at den lille historie ikke kommer til at stå isoleret, i værste fald også uforklaret og uformidlet. Som verden hænger sammen, er der ingen lokaliteter, der er et uafhængigt og uberørt rum. Derfor kan de heller ikke fremstilles sådan. Til orientering om, hvor i spektret af »større« og »mindre« historie, mit udgangspunkt for det følgende ligger, er vedføjet nedenstående oversigt, hvis enkle pointe egentlig er, at den store og den lille historie er en relativ størrelse. Der vil som regel være noget, der er »større« og andet der er »mindre«, end det rum, den lokalitet, det sted, det niveau, man i en given situation arbejder med eller på. Når jeg tager udgangspunkt i kvarterhistorien, så er det et led i bydelshistorien, men også i byens historie, der igen er en del af landsdelens og derigennem af landets historie. Sådan kan jeg fortsætte mod det større, til vi har hele universet med. Omvendt kan jeg fra et bykvarters historie zoome ind på en enkelt gade, en enkelt ejendom og en enkelt familie eller et enkelt individ og ende i biografien.

Den ideale historie, hvor lokal den end er, sørger (ganske som biografien) altid for at forbinde familien og individet med den større historie i og uden for et kvarter i det omfang, det giver mening. Det kan være nye saneringsregler bestemt på Christiansborg eller et nyt direktiv fra EF, der griber lige og di-

rekte ind i et kvarters liv. Eller det kan være en international storkoncern eller en dansk virksomhed, der øver indflydelse i lokalområdet i kraft af beslutninger om anlæg eller flytning af virksomheder. Mest nærliggende er den givne kommunes egne dispositioner med hensyn til kvarteret, men det hele er en større historie set fra kvarterets perspektiv eller niveau.

den store historie	den lille historie
verden	Europa
Europa	Danmark
Danmark	landsdelshistorie
rigshistorie	lokalhistorie (by/land)
byhistorie	bydelshistorie
bydelshistorie	kvarterhistorie
kvarterhistorie	enkelte gaders historie
gadehistorie	ejendomshistorie
ejendommen	lejligheden/huset/ familien

Byer, bydele og kvarterer

Selv om det måske synes ligetil, vil et par ord om terminologien være relevant for det følgende.

Kvarteret befinder sig inden for byens rum, det er en del af byen, men det er ikke nødvendigvis en bydel i administrativ forstand.² Man kan godt kalde f.eks. Christianshavn, Amager eller Østerbro for kvarterer, men her vil jeg betragte dem som bydele og adskille dem fra kvartererne ved, at de for det første har et langt større befolkningsgrundlag end det typiske kvarter. F.eks. Amager med sine over 100.000 indbyggere vil det alene p.g.a. størrelsen være meningsløst at kalde et kvarter. Med et indbyggertal i den størrelsesorden er der ikke noget meningsfyldt fællestærk, som gør det til et kvarter. Kvarteret har typisk ikke mere end et firecifret indbyggertal.

For det andet er det en bydel, og ikke et kvarter, hvis det af de kommunale myndigheder bliver betragtet som en administrativ enhed med klart fastlagte grænser, hvor kvarteret kan overskride

de kommunale grænser eller blot være en delmængde af en bydel.

Det kan også anskueliggøres ud fra pyramideprincippet:

6. enkelte hjem
5. enkelte ejendomme
4. enkelte gader
3. kvarterer
2. bydele
1. byen

– hvor byen er summen af det hele, og kvarteret befinder sig sådan cirka midt på skalaen i denne pyramide.

Hermed er jeg fremme ved pointen med dette: Vores almindelige byhistorier og for de store byers vedkommende tillige bydelshistorierne må holde sig til de generelle linier, byernes »store historie«, om man vil,³ så er man ved kvarterhistorierne nået frem til »den lille historie«, et mikrosamfund, hvor det er muligt og ønskeligt at gå langt tættere på individer, gader, huse osv. for at belyse livsvilkår og livsformer med de fordele (og ulemper), det indebærer. Et oplagt eksempel, tilmed af samme forfatter, Hans Helge Madsen, gælder Østerbro. Hans Helge Madsen har skrevet om hele bydelen,⁴ men han har tidligere⁵ skrevet om et enkelt kvarter på Østerbro, nemlig Brumleby, hvor han kommer helt anderledes tæt på mennesker, miljø og bolig end i den større bydelshistorie.

Kvarterhistorien bliver egentlig afløseren for sognehistorien i den forstand, at den kolossale byvækst i det 20. århundrede og de store byer uvægerlig fører til en opsplnitning af byhistorien i mindre og mere overskuelige dele. Det er i dag nærmest absurd at tale om f.eks. stor-Københavns historie som lokalhistorie. Det er en administrativ, overordnet enhed, men folk på Østerbro kan lige så godt identificere sig med personer i Højbjerg ved Århus som med beboerne i Vanløse, eller rettere: De kender næsten lige så lidt til dem og

deres lokale forhold, bebyggelse osv. Enhederne er så store og anonymiserende, at der ikke er grundlag for en kvarteridentitet. Det er derfor, jeg mener, at bydels- og især kvarterhistorien er sognehistoriens moderne arvtager. Det er den mindre, mere kendte og overskuelige enhed, folk i stigende omfang vil interessere sig for og fokusere på, ikke stor-Århus eller stor-København. Eller i hvert fald kommer den nære lokalhistorie i første række og den øvrige bys i anden række.

Sognehistorierne var og er som regel også »kun« fremstillinger dækkende en befolkning på nogle tusinde indbyggere. Tillige har de oftest været uden større perspektiv, ja i mange tilfælde læstes og læses de faktisk kun af folk med overvejende lokal interesse. I andre tilfælde kræves der oven i købet lokalkendskab for at få udbytte af læsningen.⁶ Selv ikke nogle af de nyeste og bedste sognehistorier skrevet af professionelle historikere har kunnet komme helt ud over disse problemer.⁷ De farer rummer kvarterhistorien også med den definition, der her er anvendt.

Kvarteret i forhold til byen

Det lige skitserede problem bringer mig så til mit næste underpunkt. Når det ikke er hele byhistorien, man beskæftiger sig med, hvordan sætter man så kvarteret (og bydelen) i et meningsfyldt forhold til den generelle udvikling i byen? Før jeg søger at besvare dette spørgsmål, vil jeg påpege, at der er eksempler nok på, at sognehistorier er blevet til i deres helt eget rum, og at det går højt, når der bliver påklistret nogle generelle henvisninger til den almindelige Danmarkshistorie. Det er ikke meget værd, og det er kvarterhistorie heller ikke, hvis f.eks. en beskæftigelse med 1930'erne kun udløser stikord som krise og arbejdsløshed. Med kvarterhistorien er vi så tæt på, at der skal lokale

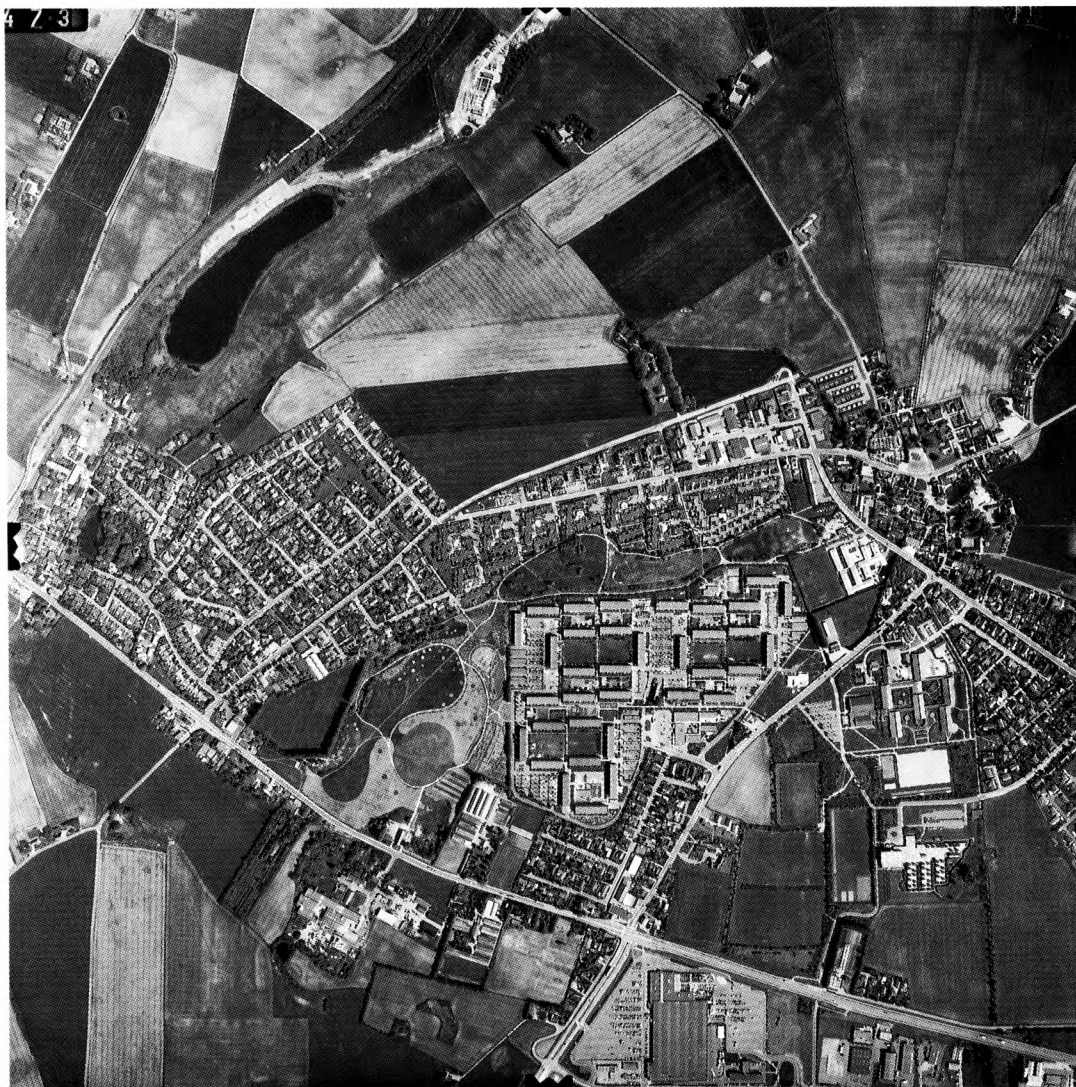
Grænserne flyttes, byen opsluger oplandet. Her belyst ved udviklingen ved Århus fra 1950'erne til 1970'erne. Det åbne land mellem Hasle, True, Tilst og Mundelstrup er blevet delvis bebygget efter en samlet plan, og det hele er næsten vokset sammen. De gamle landsbysamfund er blevet opslugt af samlet villa-, rækkehus- og blokbebyggelse; det gælder især Tilst, mens True og Mundelstrup ligger som yderliggende øer af gammel bebyggelse i moderne boligområder og sovebymiljøer. Sammen-voksningen er nemlig ikke organisk, og som centre for social aktivitet kommer de gamle landsbyer ikke til at spille en rolle. De få institutioner, der var, forsvandt med kommunalreformen 1970; de

tal, lokale fabrikker, familier og navne til for at gøre det vedkommende og nær-værende historie. Det skal være kvar-terhistoriens styrke, at den gør det ab-strakte konkret.

De lokale tal for kvarteret kan så sæt-tes i relation til tilsvarende tal for hele

byen for på den måde at skabe forbin-delsen. Dette som et eksempel, der kan overføres til alle mulige andre forhold end lige virksomhedslukninger og ar-bejdsløshed.

Dette er imidlertid kun én måde at sammenflette kvarterets historie med

gamle kommunekontorer nedlagdes, og nye institutioner og indkøbscentre, bl.a. en Bilka (øverst til højre på s. 102), lagdes i forbindelse med den ny bebyggelse. Købmændene og brugerne i de gamle landsbyer gav op, og de små landsbyer blev lige så meget sovebykvarterer som den nye bebyggelse. Det er True til venstre på s. 102, mens Skjoldhøjparkens villabebyggelse nærmer sig fra højre. På s. 103 ses to gamle, opløste landsbysamfund, Mundelstrup til venstre ved jernbanen og Viborgvej, Tilst længst til højre. Nord er opad. Gengivet med tilladelse fra Kort- og Matrikelstyrelsen.

byens. Den anden er at tage udgangspunkt i kvartertypen.

Kvartertyper

Kvarterer kan karakteriseres på forskellig vis. En typisk fremgangsmåde er at anvende den geografiske beliggenhed

som kriterium: Der er forstadskvarterer og centerkvarterer. Typisk er centerkvarteret det ældste kvarter, rummende både det administrative apparat og strøget med de mange indkøbsmuligheder. Hermed er jeg allerede ovre i det funktionelle kriterium, som ofte er det mest velegnede, når kvarteranalyse skal forbindes med den almindelige by-

historie. Mere herom nedenfor. For med ordet forstad er der – ud over beliggenheden – egentlig ikke sagt andet, end at det er en nyere bydel tilkommet i slutningen af forrige århundrede eller i løbet af det nuværende.⁸ Denne forstad kan være et rent boligområde, og er vi efter anden verdenskrig, kan det være en »soveby« bestående af lutter villabebyggelse, store etageejendomme eller blandet høj og lav bebyggelse.⁹

Typisk for de nyeste forstadskvarterer er, at de er planlagte fra starten og bebyggede inden for en relativt kort årække. De fælles basisfunktioner i kvarteret er få, typisk et indkøbscenter for dagligvarer, et posthus og en kirke, mens beboerne tager andre steder hen på arbejde eller for at foretage større eller specielle indkøb og for at forbruge kulturgoder. Mig bekendt er der ikke lavet ret mange historiske undersøgelser af de overvejende nyere sovebykvarterer, men de skal nok komme. Det kan alene skyldes, at emnet er relativt nyt endnu, men det kan også spille ind, at anonymiteten p.g.a. bebyggelsernes karakter er så stor, at der ikke afsættes et historisk interessant og identitetsskabende rum, da der hverken er et fælles og kollektivt liv, som i de gamle arbejderkvarterer, eller hengår meget andet i kvarteret end den rent rekreative del af livet med søvn, spisning og opholdet foran TV-skærmen. Den sociale udfoldelse finder sted i andre kvarterer. Groft taget og udefra betragtet selvfølgelig. Det er i hvert fald et trøstesløst billede, der oprulles af livet i Hedemarken 1969–74 i Birte Bech Jørgensens og Leif Thomsens undersøgelse af et kvarter i Københavns vestegn, selv om den – selvfølgelig – også viser, at Hedemarken har en historie, som alle andre kvarterer.¹⁰ Det sidste understreges i hvert fald ved læsningen af Ena Hvidbergs og Hannelene Toft Jensens bøger om Vestegnens udvikling over de sidste hundrede år.¹¹ Kvarterhistorien kan som anden god lokalhistorie bringe til-

syneladende kedelige og ens områder og bebyggelser ud af anonymiteten og give dem en identitet gennem deres historie – til glæde for nuværende og til socialisering af fremtidige beboere.

Ud fra det funktionelle kriterium er industri- og erhvervs-kvarterer en type kvarter, hvor der foregår en anden og afgrænset del af livet i det moderne samfund og ikke ret meget andet. Tilsvarende med indkøbskvarterer med city-status, som med deres kontorer fra første sal og højere op er nærmest uddøde om aftenen – ligesom gaderne – for andre end udefra kommende spadserende, der vil kigge vinduer m.m.

Dette er de rendyrkede kvartertyper, som har vundet frem efter anden verdenskrig i takt med ændrede indkøbsvaner, arbejdskraftens større bevægelighed, stigende kommunal planlægning osv. Skal vi blive i de kommunale planlæggeres jargon, så er der i dag ved siden af de rene eller »ideale« kvartertyper de blandede kvarterer, hvor flere funktioner endnu indgår i kvarterets liv. Typisk er det både et bolig- og et erhvervsområde med indkøbsfaciliteter og måske beskedne underholdnings- og fritidsmuligheder. Det gør disse kvarterer til en mulig ramme om et helt liv. Ud fra en moderne teknokratisk byplanbetragtning er disse kvarterer gammeldags, og den kommunale bestræbelse går via lokalplaner m.m. ud på at opdele og »rense ud« i sådanne kvarterer, så bolig og erhverv bliver adskilt. I denne bestræbelse hjælpes kommunerne på vej af butiksdøden og handelens koncentration på færre og større forretninger samt virksomhedsflytninger, når pladsen bliver for trang eller støj- og forureningsgenerne for store, og naboernes klager indløber. Endelig er der saneringerne, når kommunen i forbedringens navn forflytter nogle lavere socialgrupper og efter saneringer eller nybyggeri modtager højere socialgrupper i de samme områder. De blandede kvarterer er ikke alene »gammeldags«

Der har været rettet megen kritik mod trivslen i de moderne højhuskvarterer. Rodløse og fremmedgjorte mennesker er bunket oven på hinanden etage efter etage; slår man dørene op, står sofaen og TV-apparatet (tændt) samme sted i hjem efter hjem, tvunget konformisme af et gennem-industrialiseret blokbyggeri uden spillerum for eget initiativ og fantasien. Det giver adfærdsproblemer. Imidlertid er det ikke kun et spørgsmål for de sociale myndigheder, men også for lokalhistorikeren. Hun eller han kan være med til at give identitet til højhuskvartererne og blokbebyggelserne; der venter en historie her, som ikke er mindre væsentlig end den, der er forbundet med forrige århundredes stenbro og lejekaserner. Det vil også sætte et nyt perspektiv på den rene fremskridts-tro, som lokale kvarterers socialhistorie let kan lande i.

Plakaten er af Mikael Witte. Foto Ole Woldbye.

for de kommunale myndigheder, men også uhensigtsmæssige for at blive i teknokraternes jargon. Det er så godt som uden undtagelse ældre kvarterer, hvis dannelse daterer sig så langt tilbage, at den kommunale styring ikke var slået effektivt igennem, dvs. i forrige århundrede eller de første årtier af det 20. århundrede.

Der er flere nyttige og brugbare kriterier endnu: Det sociale kriterium er en helt oplagt synsvinkel at lægge ned over et kvarter. Det er således to forskellige historier, om det drejer sig om et udpræget arbejderkvarter, dvs. et kvarter, hvor arbejderfamilierne udgør det absolutte flertal, eller et overklassekvarter langs Strandvejen ved København eller i Gammel Holte. Med disse to yderpunkter kan det også illustreres, hvordan andre kriterier får betydning for en generel karakteristik. Mens ar-

bejderkvarterer kan bestå af etageejendomme eller småhuse eller begge dele, vil overklassekvartererne som regel bestå af villaer. Mellem yderpunkterne i social henseende befinder sig den store gruppe af blandingskvarterer, hvor det er andre forhold, som giver særpræget og identiteten.

En kvarterundersøgelse vil naturligt starte med kvarterets opståen. Her er der også to diametralt modstående muligheder (med mellemformer): Det selvgroede kvarter eller det fuldt planlagte og på få år bebyggede kvarter. Hvilken af mulighederne, der end kommer i betragtning – der kan jo være mellemformer – så bliver det helt afgørende for kvarterets forhold til den øvrige by og for forholdet til myndighederne. I den fuldt planlagte by har kommunen i samarbejde med bygherrer og entreprenører fra starten haft hånd i hanke med

udformningen af de ydre rammer for det sociale liv. I de selvgroede kvarterer, hvor en kommunalt styrende hånd har været fraværende, når der ses bort fra de enkleste byggevedtægter og vejbestemmelser, forholder det sig helt anderledes. Her bliver det en del af selve historien at følge den kommunale indflydelses og indgribens udvikling frem til løsningen af en række basale problemer som kloakering, vand, gas, el, veje, skoler osv. Alle de forudsætninger som er til stede i det moderne planlagte kvarter.

Af det foregående skal man ikke forledes til at tro, at jeg er af den klippefaste overbevisning, at der kun kan komme spændende og vedkommende historie ud af de selvgroede kvarterer, mens de fuldt planlagte byers historie vil være lige så kedelig som ofte deres udseende for den udefra kommende flygtige blik. Nyboder-kvarteret i København er det bedste om end ikke lige det mest karakteristiske eksempel på, at det fuldt planlagte kvarter kan være endog særdeles spændende at beskæftige sig med, men her fandt den første planlægning ganske vist også sted før 1630!

Et kvarter har som mennesker et »livsforløb« eller rettere sine aldre. Det er ungt, det bliver fuldt udbygget, det bliver ældre. Huse og ejendomme, der var nye engang, bliver gamle, saneret eller revet ned og nyt bygget. Kvarteret kan skifte funktion og ofte social status; hvor det tidligere var forstad, kommer det til at være en del af den ældre bydel; hvor engang solide håndværkere og erhvervsdrivende slog sig ned, kan der komme lavstatusgrupper, unge arbejderfamilier og studenter, som ser mest på den lave husleje og nødtvungen mindre på komfort som fjernvarme og eget bad.

Det er mest i de planlagte eller inden for få år bebyggede kvarterer, at man har begrebet sølvbryllups- eller pensio-

nistkvarterer, dvs. kvarterer, hvor alle beboere stort set er lige gamle, da de flyttede til kvarteret på samme tidspunkt. Heroverfor står selvfølgelig det aldersmæssigt spredte kvarter, der både rummer en stor gruppe børn og helt unge og pensionister. Det er klart, at det sociale liv i de to typer af kvarterer vil være helt forskelligt.

Endelig som det sidste kriterium, jeg vil trække frem, er identitetskriteriet. Der er dem, der betragter sig som f.eks. christianshavnere, christianitter eller ama'kanere, hvor de end færdes i verden. De har et mentalt tilhørsforhold til et område. I nogle tilfælde er det område eller kvarter ikke svært at afgrænse fysisk, i andre tilfælde kan det være særdeles vanskeligt og svævende, ja måske mest et mentalt landskab, der er tale om. Alligevel bør det ikke afskrække ved undersøgelser, selv om det er sværere at operationalisere end et kommunalt defineret område. I hvert fald som udgangspunkt er det en måde at nærme sig et kvarters hele mentale liv, hvorved man opnår nogle givende indsigter og kan karakterisere kvarteret og dets mennesker helt anderledes indefra, end når denne dimension på forhånd er udelukket.

Det er ikke muligt generelt at hierarkisere kriterierne i forhold til hinanden, at sætte nogle over andre. Hvilke kriterier, der vil være relevante, afhænger af, hvilke spørgsmål man stiller til materialet, men med kriterierne i bagehovedet giver det omvendt også en første indgang til at stille nogle spørgsmål i forhold til et givet kvarter.

Socialt/statuskriterium

arbejderkvarter
håndværkerkvarter
børnerigt kvarter
studenterkvarter
funktionærkvarter
mellemlagskvarter
overklassekvarter

Geografisk kriterium

forstads kvarter
centrum – centerkvarter

Funktionelt kriterium

indkøbskvarter
erhvervs kvarter
industrikvarter
forlystelseskvarter
boligkvarter – soveby
blandet bolig- og erhvervs kvarter

Dannelses/tilblivelseskriterium

selvgroet kvarter
planlagt kvarter

Alderskriterium for beboere

pensionistkvarter
sølvbryllupskvarter
studenterkvarter
børnerigt kvarter

Alderskriterium for bygningsmassen

nyt kvarter
ældre kvarter
saneringskvarter
musealt kvarter

Erhvervs kriterium

fiskerkvarter
havnekvarter
værftskvarter
studenterkvarter
kunstnerkvarter
lærer kvarter
lægekvarter
osv.

Bebyggelseskriterium

bungalowkvarter
villakvarter
rækkehuskvarter
højhuskvarter
etageejendoms kvarter
havehuskvarter

Politisk kriterium

røde højborge
konservative kvarterer
osv.

Identitetskriterium

identifikation med et kvarter

Hvem skriver jeg for?

Kvarterundersøgelsers målgruppe

Hvis kvarterhistorie skal være sognehistoriens fortsættelse i en overvejende urbaniseret verden, så ligger der deri nærmest, at kvarterhistorie først og fremmest er for de lokale beboere og andre med tilknytning til de givne kvarterer, samt andre med interesse for den givne by. Det faktum, at de fleste læsere vil være lokale, er næppe til at komme udenom, hvis kvarterhistorien ellers overhovedet tager det formidlingsmæssige element alvorligt. Den type lokalhistorie, hvor historikeren (altid den professionelle og aldrig amatørhistorikeren) betragter de lokale beboere som en ældre tids etnografer betragtede de vilde på eksotiske steder, dvs. som rene undersøgelsesobjekter, hvorom den hvide mand eller nu den videnskabelige historiker i en snæver vending skal have oplysninger til en afhandling, tror jeg ikke på. Med lokalhistoriens professionalisering kommer naturligt kravet om en dygtig og velovervejet formidling. Det drejer sig på én gang om forskning og om formidling. Ellers er det ikke god lokalhistorie – eller historie. Det er en fallit, hvis én skal drive den nødvendige forskning i en terminologi eller kode, som kun forstås af andre professionelt indviede, og en anden derpå skal formidle budskabet videre.

Lokalhistorien på kvarterniveau skal leve på og have sin eksistensberettigelse ved at henvende sig til den lokale befolkning og have sit primære publikum dér. At det så samtidig ville være

Et eksempel på det vildtvoksende arbejderkvarter fra 1890'erne, »Klatterup« i Østerbyen i Esbjerg. Indtil 1950'erne var gaden og gårdene det fælles sociale rum. Det var fra starten et lavstatuskvarter, og siden 1950'erne et yndet objekt for kommunale saneringer, både samlede og efter salamimetoden. Denne vilde uorden med skæve vinkler og blandingen af etageejendomme og småhuse kunne de bestemmende myndigheder i Esbjerg lige så lidt lide som deres kolleger i mange andre byer, så der blev i byfornyelsens navn saneret, dvs. revet ned, og hvor lavstatusgrupper blev udflyttet, rykkede nye socialgrupper ind. Foto i Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

ideelt, om andre beboere i samme by, og byhistorikere, etnologer, arbejderkulturforskere, byplanlæggere osv. landet over vil kunne hente inspiration og udbytte af at læse med, er en anden sag. Det bør være et krav til kvarterhistorien som til sognehistorien, at den ikke bare lukker sig omkring sig selv, så udenforstående ikke har gnist af incitament til at læse den.

Kvarterhistorie er en del af byhistorien. Derfor skal kvarteret relateres til byen og dens øvrige kvarterer, men det skal også sættes i forhold til andre sammenlignelige kvarterer i andre byer. I al byhistorisk forskning er det komparative element uomgængeligt.¹² Det er med til at stille de relevante spørgsmål. Der er måske forholdet mellem myndigheder og beboere i det selvgroede kvar-

ter – for at tage et eksempel – der er blevet tacklet på en anderledes måde. Det rejser så naturligt spørgsmålet, hvorfor historien netop gik som den gik i det kvarter, man aktuelt beskæftiger sig med, når det gik ganske anderledes i et i øvrigt sammenligneligt kvarter et andet sted i byen eller i en anden dansk by. Så kan man begynde at trække på hele det batteri af kriterier, der i det foregående er opstillet, og i øvrigt på væsenstræk ved byen og den lokale administration, politiske tradition m.m. Det vil trække både by- og kvarterhistorien ud af det anstrøg af »det enmålige«, som man alt for ofte finder. Nu skriver vi Xkøbings historie, og da det – naturligvis – er interessant i sig selv, glemmer man ofte at stille nogle af de mange relevante spørgsmål, som kan

gøre det interessant for andre end lige de lokale at læse om byen – eller et kvarter i byen.

Det komparative krav er ikke for højt et krav at stille til kvarterundersøgelser, for der foreligger blot siden 1970 så mange fremstillinger, man kan forholde sig til, at fraværet af sådanne ikke kan være en undskyldning for at lade være. Jeg vil her henvise til den afsluttende litteraturliste med hovedvægten på kvarterhistorien, som altovervejende medtager titler siden 1970. Noget andet er, at denne litteratur stadig er i sin vorden, og at der er meget langt igen, før der er noget, som ligner en passende geografisk og typologisk spredning. Endelig har mange byer, heraf flere af landets største, som bekendt ikke en moderne og tidssvarende byhistorie, dvs. en samlet byhistorie dækkende også en væsentlig del af efterkrigstiden. Det gælder f.eks. Århus, Esbjerg og Vejle, hvor de sidste store byhistorier udkom henholdsvis 1941, 1943 og 1927!

Kvarterundersøgelsers tilgangsvinkel – Forskellige traditioner

Her vil jeg ganske kort skitsere nogle retninger og tendenser, der optræder i den seneste snes års forstads-, bydels- og kvarterforskning.¹³ Det sker vel vidende, at ingen – heller ikke jeg – vil til at betragte kvarterhistorie som en ny, særlig disciplin, der skal have egne lærestole, institutter og tidsskrifter osv. Den er ganske enkelt en del af lokalhistorien og byhistorien – ja, af historien.

Den første større kvarterundersøgelse, jeg har kendskab til, er marinehistorikeren H. D. Linds *Nyboder og dets beboere* fra 1882. Den omfatter hovedsagelig 1700- og 1800-tallet. Det var et traditionelt historisk-empirisk arbejde på grundlag af det eksisterende

kildemateriale, men at der kunne graves adskilligt dybere på flere områder, viste Jørgen H. P. Barfod godt hundrede år senere med *Christian den IV's Nyboder* (1983) ud fra stort set samme indgangsvinkel. Er disse undersøgelser af ældre kvarterers tidlige udvikling præget alene af historikere, så viste Annette Vasström i 1985, at samme kvarters nyere historie kan skildres helt anderledes af etnologen, der tager en række interviews under faglig behandling og supplerer med andet kildemateriale.¹⁴ Det er samme kvarter til forskellig tid, men en endnu større rolle end dette spiller etnologens tilgangsvinkel i forhold til den traditionelt arbejdende historikers. De forskellige faglige traditioner er afgørende for resultatet, selv om der kan peges på andre forskelle. Barfod kunne ikke have arbejdet meget anderledes; en etnologisk tilgangsvinkel til *Nyboder* i 1600-tallet møder naturligvis uoverstigelige hindringer, men en traditionelt arbejdende historiker ville på den anden side ikke have fået det samme ud af at arbejde med *Nyboder* fra 1880'erne og frem som Vasström. Erindringsmaterialet er det bærende og mellemmenneskelige relationer det centrale, livsformer og livsmønstre stikordene for Vasström. Beboere i *Nyboder* har været mobiliseret til projektet gennem flere faser. Hvordan en sådan storstilet, nøje planlagt erindringsindsamling kan foretages, fremgår også af Vasströms fortrinlige bog.¹⁵

Det er karakteristisk, at den moderne kvarterdannelse er blevet studeret lige så meget eller mere af andre faggrupper end af historikere: Etnologer, arbejderkulturforskere, arkitekter og byplanlæggere, kultursociologer og sociologer. For sociologerne har det moderne menneskes tilpasningsproblemer og konflikterne i de industrialiserede boligmiljøer stået i centrum. Det har langt hen været menneskelig adfærd og trivsel inden for givne betonrammer, det har drejet

sig om. Arbejderkulturforskere har kastet sig over familieforhold og boligvilkår i arbejderkvarterer, sammenhold og støtte mellem beboere m.m., mens etnologerne for nogles vedkommende har holdt sig meget til de enkelte kvarterers ydre rammer, miljø- og bygningsmæssige kvaliteter,¹⁶ mens andre i stedet har fokuseret på den livsform, som har udfoldet sig inden for et givet miljø.

Umiddelbart kan forskellen i arbejdsmåden mellem arbejderkulturforskere som Svend Aage Andersen og nogle etnologer forekomme at være ret ubetydelig, selv om der givetvis er metodiske problemer, der gør, at nogle etnologer forholder sig negativt til arbejderkulturforskning i den udformning, Svend Aage Andersen driver den.¹⁷ Fælles er i hvert fald det primære kildemateriale, nemlig interviews, som langt hen bærer fremstillingerne.

Der kan ikke herske tvivl om, at interviews er et væsentligt kildemateriale i kvarterundersøgelser for det 20. århundrede, og i hvert fald i de afhandlinger, hvor sigtet ikke er ganske snævert, men har karakter af en samlet fremstilling eller »totalhistorie«, kan de simpelthen ikke undværes ved siden af de kommunale arkiver, erhvervsarkiverne og de private foreningers, institutioners og personers arkiver. De skal indgå på lige fod med andet kildemateriale. Uden interviews kommer en del af kvarterhistorien til at »mangle«. Hvordan beskæftige sig med identiteten i et kvarter uden interviews eller få at vide, hvor de farlige gader var og det sociale liv udfoldede sig? Hvordan det sociale netværk fungerede? Og meget mere. Interviews giver mennesker og liv til skattelister, vejvisere og folketællinger.

Interviews og erindringer kræver tid. Både ved indsamling og bearbejdning. Det er ikke mindre krævende end detektiviske kildeundersøgelser i et spredt og vanskeligt materiale. Det kan derfor virke skræmmende og holder må-

ske nogle tilbage, men rummer de samme muligheder for at gøre opdagelser og »fund« som traditionelle historiske kildestudier. En moderne kvarterhistorie, omfattende det 20. århundrede, kan ikke komme uden om erindringer og interviews. Vasstrøm har i sin undersøgelse af Nyboder givet et fint eksempel på, hvordan indsamlingsarbejdet kan gribes an, hvis ressourcerne er til det.¹⁸ Via medierne, dagcentre m.v. at skabe en sådan offentlighed om en kvarterundersøgelse, at interessen for at deltage sættes i skred og derefter udvikler sig efter mund-til-mund-metoden. Også selv om indsamlingen lægges mindre ambitiøst an, er her inspiration at hente.

Interviews erstatter imidlertid ikke anvendelsen af andet kildemateriale, endsiges overflødiggør det. Det er næsten uanset hvilken problemstilling, man har valgt. Erindringer er et skrøbeligt materiale, der har brug for kritisk konfrontation og udnyttelse sammen med andet materiale.

Interviews er mindre nødvendige til at fortælle om toiletter, afløb, kloakering, vejenes tilstand og andre ydre forhold, hvis der er et velbevaret kommunalt arkiv. Så kan vi nå længst ved at bruge det, og i stedet supplere eller krydre det med erindringer. Interviews om de sanitære forhold erstatter ikke en undersøgelse i de kommunale arkiver af disse forhold. Heller ikke selv om det er det bevidsthedsmæssige, som er i fokus, for denne bevidsthed eller erindring må under alle omstændigheder sættes i relation til de faktiske ydre forhold for at være af nogen værdi og have udsagnskraft. Her er vi nok ved en af grænserne mellem historikere og nogle etnologer og kulturforskere. Jeg ser det i sagens natur fra historikerens synspunkt.¹⁹

Så er der historikernes arbejder. En gruppe placerer sig som rene socialhistorikere, når de skal lave en kvarterundersøgelse. Her tænker jeg i første række på et eksempel som E. D. Farahs

Det anonyme villakvarter med gader planlagt og afstukket af kommunen. Bebygget fra slutningen af 1950'erne og frem. Her er orden, husene er meget ensartede, byggede med få års mellemrum. Et samlende midtpunkt savnes, gaderne er øde, de har aldrig været et fælles socialt rum. Det fælles rum er rykket fra gaden og ind i stuen til fjernsynsskærmen, hvor alle hver for sig ser de samme programmer. Og historien? Den er der selvfølgelig! Livet her leves ikke mindre, men anderledes end i et arbejderhjem i en toværelses lejlighed i forrige århundrede. Det anonyme ydre slører måske kvarterets historie, også fordi det er en så opsplittet historie, næsten uden kollektivt liv, selv om livsmønstret ofte er så ens. Foto Heine Pedersen / Billedhuset.

og J. Schmidts arbejde om Frederiksbjerg-kvarteret i Århus i slutningen af forrige århundrede.²⁰ De tæller og lægger sammen og tæller igen, så hårde facts eller i hvert fald social statistik vælter frem. Det er måske lige en tand for meget, i hvert fald hvis en sådan artikel skal have bud til de lokale beboere også. Eller skal vi betragte den som et stykke grundforskning, hvor det er op til andre at formidle resultaterne ud til andre end fagfolk? Det er måske en tvivlsom arbejdsdeling i en udpræget humanistisk videnskab, hvor formidlingsaspektet må være en integreret del af arbejdet. Menneskene tabes for meget af syne til fordel for – nyttig – social statistik.²¹ Hvor meget anderledes og alligevel mere givende det samme kvarter, Frederiksbjerg i Århus, har kunnet behandles, er Bodil Olesens bog om bolig- og livsformer gennem 100 år et for-

trinligt eksempel på.²² Hun kombinerer arkivmateriale, interviews med beboere og billedokumentation (grundplaner, facader og interiører) over den lange periode, så læseren får en samlet forestilling om ændringerne, fra detaljer til de større sammenhænge, som nok så mange talkolonner ikke kunne have givet.²³ Det må være en af vejene frem, gerne kombineret med socialstatistik i rationerede mængder. For den »totale« kvarterhistorie kan det naturligvis ikke blive.

I flere andre kvarterundersøgelser er interviews kombineret med andet materiale, således hos historikeren Rita Sørensen i den sympatiske skildring af beboerne og Sjællandsgadekvarteret i Århus i nyere og nyeste tid.²⁴ Der kunne være trukket mere på de kommunale arkiver, men så var det blevet en anden historie, og det er tydeligvis ikke den,

De moderne kvarterer efter 1960 har fælles rum og fælles arealer som aldrig tidligere, men det fælles kan ikke bruges til noget, er ikke til mødet mellem mennesker, men til individuel transport fra bolig til arbejde, indkøb og fritid i form af store vejanlæg, ramper, parkeringspladser, gangbroer, stier og omkørsler. Her eksemplificeret ved kvarterets rum i Avedøre Stationsby 1993. Foto Ernst Nielsen.

Rita Sørensen vil skrive. Et stykke videre endnu er journalisten Jan Knus gået i sin *Hundrede års kollektiv. Anholtsgadekroniken. En krønike om et kollektiv, et hus, en gade, et kvarter i Århus i hundrede år* (1992). Den er et typisk eksempel på en form for kvarter- og gadehistorie, hvor det formidlings- og billedmæssige har været i højsædet, garneret med historier, en krønike mere end historie; en slags kvarterets familiealbum fra dagligdagen og festligheder med ledsagende tekst.

Selv har jeg skildret et arbejderkvarters udvikling i Esbjerg over perioden 1890–1990 under inddragelse af de her fremlagte overvejelser.²⁵ Det har bl.a. på grund af den lange kronologiske periode ikke kunnet blive en »total« kvarterhistorie, selv om jeg har søgt at komme omkring nogle af de væsentlige

træk. Heller ikke har jeg kunnet trække så intensivt på et stort erindringsmateriale som ønskeligt. Det er et spørgsmål om ressourcer – for menneskene er der. Derimod har bl.a. kommunearkivet været udnyttet ret intensivt. Kvarteret har været socialt temmelig homogent, overvejende ufaglærte arbejdere, men arbejderkulturforskere og især fagbevægelsehistorikere vil blive skuffede, hvis de tror, at her kommer primærstoffet for dem. Uanset tidspunkt fyldte fagbevægelsen faktisk kun en ret begrænset del af hverdagen i kvarteret, et lille rum mellem arbejde og fritid og ikke så meget som mange andre aktiviteter, når bortses fra de ganske få bosiddende fagforeningsledere. Afsættet for undersøgelsen er taget i kvarteret, er set derfra, i forhold til den omgivende verden, arbejdspladserne og de kommunale

Den lille købmand eller brugs er væk. Butikskæder og enkelte specialforretninger præger de få butikstorve i kvartererne; nogle kvarterer er helt uden indkøbsmuligheder, andre har kun en enkelt stor kædeforretning og en del forvoksede kiosker. Her er det »butikspromenaden«, det lyder kønt, langs Store Hus i Avedøre Stationsby, hvor man går forbi både Bosse's Conditori, Irma og en nærpolitistation som udtryk for den sociale realitet. Det er også allerede historie, den lokale samtidshistorie er vigtig. Foto John Jedbo.

myndigheder og i mødet mellem lokale interesser og byens behov.

Fremtidens kvarterhistorie.

Problemfelter

En vej frem vil være et samarbejde på tværs af faggrænserne og helst en åbenhed inden for forskellige fagtraditioner

for nytten af tilgrænsende fags metoder.²⁶ Den fortrinlige bog om Rødovres historie 1901–1976 vil jeg fremhæve som et eksempel på et samarbejde eller i hvert fald en arbejdsdeling mellem historikere og etnologer, som resulterer i et færdigt arbejde, der er betydeligt bedre, end hvis den udelukkende var blevet skrevet af historikere eller omvendt kun af etnologer.²⁷ Endelig skal jeg

være den sidste til at undervurdere amatørernes bidrag. De kan ofte være særdeles værdifulde, ja i mange tilfælde kunne det stykke arbejde, de har sat sig for, egentlig kun gøres af dem. Skal man ikke som journalist Niels Ufer bo i en havekoloni på Amager for at kunne skrive *Det skjulte folk* (1991) om dette særegne miljø indefra? Eller hvordan kombinere engagement og lokalkendskab bedre end det er gjort i antologien om Strandhuse nær Kolding, skrevet af lutter stedkendte amatører med kyndig vejledning?²⁸ Lokalhistorikerne uden faghistorisk baggrund kan selv, hvis det ikke kan være andet!

Sammenfattende kan det uden overdivelse konstateres, at der ikke er nogen fælles linje eller plan for arbejdet med byhistorie, forstæder og kvarterer, end ikke i terminologisk henseende, selv om jeg holder mig til de sidste 25 år. Dertil er interesser, behov og ressourcer, faglige som materielle, rundt omkring alt for forskellige. Kløften mellem de forskellige faggrupper er der heller ikke bygget bro over. Der er en arbejdsdeling, når det går højt, men et egentligt samarbejde inden for samme afhandling hører til undtagelserne. Bøgerne om Københavns vestegn er eksempler på et sådant samarbejde mellem en historiker og en etnolog, men fremstillingerne er på et så generelt niveau og dækkende en så lang periode, at gevinsten ved samarbejdet ikke er slået fuldt igennem.

Jeg skal ikke slå til lyd for en standardiseret kvarterhistorie, det ligger mig fjernt, men på den anden side bør den »vilde individualisme« finde en grænse, der hvor alle muligheder for sammenligning med andre kvarterer udelukkes. Der bør tages det komparative hensyn. Det sammenlignende må indlægges i fremstillingen. Det er en vej til at komme væk fra den fælde, som lokalhistorie på kvarterniveau let løber ind i, at den bliver ren nostalgi med

»husker du?« eller sentimentalitet over temaet »ak hvor forandret!«.

Kvarterhistorien vil i de fleste tilfælde ligge inden for det 20. århundrede, hvor byudviklingen har været så kraftig. De kommunale arkiver landet over ligger og venter på at blive benyttet til at skrive den,²⁹ og mennesker med viden og erindringer, ja måske kvartermentalitet, lever lige om hjørnet. Kvarterhistoriens naturlige kronologiske slutpunkt er den allernærmeste nutid. Der har byhistorierne for især Odense og Ålborg vist vejen ved at gå helt frem i tid, ligesom kvarterundersøgelserne af bl.a. Bodil Olesen, Rita Sørensen, Luise Skak-Nielsen m.fl. Den rene kvarterhistorie kræver ikke nogen 30 eller 50 års grænse mod nutiden, selv om den fordrer en vis diskretion. Diskretionen gælder imidlertid ikke de byråd og forvaltende myndigheder, som har hersket over kvartererne. I forhold til dem som offentlige magthavere kan kvarterhistorien kun være afbalanceret, men aldrig diskret, hvis ikke helt personlige hensyn gør sig gældende.

Med andre ord er kvarterhistorien et bud på beboernes kollektive og individuelle historie, målgruppen vil derfor forvente og har krav på en mening om forholdene og udviklingen, ikke kun et på den ene side og på den anden side, men et bud på historien. Alt er ikke lige godt eller skidt, heller ikke når det gælder kvarterhistorien. F.eks. vil det være umuligt at lade være med at tage stilling til de kommunale saneringer og deres konsekvenser eller pludselige flygtninge- eller indvandrerproblemer. Tag bare aktuelt Islands Brygge med tilstedeværelsen af et stort flygtningeskib med over tusinde flygtninge, som bogstaveligt talt er blevet sejlet lige ind i lokalhistorien. Islands Brygges kvarterhistorie vil nu være meningsløs at skrive uden at gå ind på den problematik. Det er samtidig et godt eksempel på den foranderlighed, som præger kvar-

terudviklingen mange steder. Beboerne oplever store og af og til meget bratte omvæltninger. Den moderne socialstat regerer og huserer lokalt i et omfang, som den enevældige stat aldrig ville have drømt om. Derfor er der så megen større grund til at sørge for, at kvarterhistorien drives uafhængigt af lokale politikere og myndigheder og samtidig trækker på al den hjælp, de samme individer og institutioner kan give.³⁰ Lokalsamfundet skal være med til at lave vedkommende – farlig? – lokalhistorie med argumenterede synspunkter, hvor præmisserne er lagt klart frem. Kvarterhistorien er på vej som mere end lokalhistorie.

Noter

1. John T. Lauridsen: *Klatte- og arbejderkvarter i Esbjerg 1890-1990*, 1992.
2. Jeg er godt klar over, at en officiel definition på et kvarter kan være et område, der er inddelt ved angivelse af matrikel.
3. Et par nyere eksempler på bydelshistorier er Hans Helge Madsen: *Østerbros herlighed. En bydels identitet*, 1986 og *København før, nu og aldrig*, red. Bo Bramsen, bd. 12, om Frederiksberg.
4. Madsen: *Østerbros herlighed* (se note 4).
5. Hans Helge Madsen: *Brumleby's historie. Lægforeningens boliger på Østerbro*, 1979.
6. Som et nyere eksempel vil jeg nævne: *Tvillingssogne af Geest og Marsk: Sneum og Tjæreborg 1-2*, udg. af et udvalg, 1972-77.
7. Eksempelvis Steen Wulff Andersen m.fl.: *Løjt sogns historie*, 1988.
8. Om forrige århundredes forstadsbebyggelse, se som eksempel Jens Erik Frits Hansen: *Københavns forstadsbebyggelse i 1850'erne*, 1977.
9. Til indkredsning af forstadsbegrebet, se Poul Sværrild: Forstaden – byens forlængelse – ny by – eller?, *Fortid og Nutid* 1992, s. 237-251.
10. Birte Bech Jørgensen og Leif Thomsen: *Hverdagslivet i en forstad. Drømme, realiteter og sociale konflikter*, 1978, om Hedemarken. Jeg er godt klar over, at deres mening med bogen ikke var at lave et historisk projekt, men at samtidens, hverdagslivets sociologi, var i forgrunden. Det gør det ikke desto mindre til et arbejde, som byhistorikere stadig vil kunne drage lære af.
11. Ena Hvidberg og Hannelene Toft Jensen: *Vestegnen – fra gartneriland til forstad*, 1986; samme: *Nordvestegnen – fra bonde-land til bylandskab*, 1987.
12. Jf. mere generelt Flemming Just: Status og muligheder i lokalhistorien, *Fortid og Nutid* 28, 1980, s. 436-442.
13. Der henvises generelt til den afsluttende bibliografi, som uden at være udtømmende indeholder det meste af den relevante litteratur. Historiske og etnologiske specialer er udeladt, men disse og andre relevante titler frem til 1983/84 kan søges via bibliografien i Ole Hyldtoft: *Litteratur om arbejderboliger, Årbog for Arbejderbevægelsens Historie* 1984, s. 205-248. Der ses bort fra egentlige byhistoriske fremstillinger, hvor Henrik Fangel: *Nogle byhistoriske fremstillinger*, *Fortid og Nutid* 36, 1989, s. 100-112, og Ole Degn: *Fra topografi og begivenheder til erhvervsliv og sociale forhold – Danske byhistorier 1967-1992*, *Fortid og Nutid* 1993, s. 59-72, præsenterer nogle af de væsentligste siden Ole Degn: *Urbanisering og industrialisering*, 1978. Rene bygningsregistrarer er ligeledes udeladt, selv om nogle af dem – f.eks. for Odense – indeholder stof og har en afgrænsning, der berettiger til delvis at tale om kvarterundersøgelser. Reglen er dog, at bygningsregistrarernes geografiske område overskrider kvarterets eller forstadens. Om registrarerne, se Peter Dragsbo: *Dansk bygningsregistrering – fra enkeltværker til den totale registrering?* *Fortid og Nutid* 35, 1988, s. 27-34.
14. Annette Vasström: *Holmens by, Nyboder og dets beboere – især i nyere tid*. Orlogsmuseets skrifterække nr. 1, 1985.
15. Nyboder-projektet blev støttet af Det humanistiske Forskningsråd. Derfor er det en skam, at støtten ikke strakte til en præsentabel udgivelse i ordentligt udstyr.
16. Peter Dragsbos arbejder, jf. den afsluttende bibliografi, som eksempel.
17. Jens Engberg og F. Hemmersam: To synspunkter på forskning i arbejderkultur, *Arbejderhistorie* 32, 1989, s. 66-74.
18. Jf. note 15.
19. Svend Aage Andersen: *Victorianisme, småborgerlighed og arbejderkultur – Kultursammenstød og borgerligt kulturelt hegemoni i et arbejderkvarter i Århus i 1890'erne*. Et bidrag til »borgerliggørelses«-diskussionen, *Årbog for Arbejderbe-*

- vælgelsens Historie, 1984, s. 57–82; samme: *Salt og brød gør kinden rød. Arbejderliv i Århus 1870–1940*, 1985; samme: *Havnearbejderne i Århus – før containernes tid. En undersøgelse af deres livsform og erfaringsverden ca. 1880–1960*, 1988; Engberg og Hemmersam: To synspunkter (se note 17); Jens Engberg: Arbejdererindringer som kilde til arbejderbevægelsens og arbejderklassens historie, *Fremad – ad nye veje. Bidrag til diskussionen om arbejderhistorien i 1990'erne*, red. N.O.H. Jensen m.fl., 1990, s. 151–169; Annette Vaström: Mål og middel i praksis. Om livsformsbegrebet som analyseredskab, sst. s. 101–120; samme: Når det sete afhænger af...Om etnologiske perspektiver på lokalhistorie, *Arbejderhistorie* 36, 1991, s. 38–47.
20. E.D. Farah og J. Schmidt: Frederiksbjerg – et arbejderkvarter vokser op, *Erhvervs-historisk Årbog* 1981, s. 71–122.
  21. Den samme – ikke nødvendigvis særligt tungtvejende – indvending rammer en del af Richard Willerslevs arbejder.
  22. Bodil Olesen: *Et kvarter og dets mennesker. Bolig- og livsformer gennem 100 år. Frederiksbjerg Øst, Århus*. Købstadsmuseet »Den gamle By« Skriftrække 1, 1988.
  23. Det stiller bøger som Torben Bille: *En by i København: Signalement af Sydhavnen*, 1985; Børge Møller Knudsen og Per Bo Christensen: *Skolegade kvarteret i Ålborg – en bydel, der forsvandt*, Ålborg-bogen 1989; Fl. Gjedde, red.: *Store Nygadekvarteret i Ålborg. Portræt af en bydel*, Ålborg-bogen 1990 og Jacob Blegvad: *Hasseris villaby, huse og arkitektur*, Ålborg-bogen 1991, der alle er ren billedokumentation, i relief og understreger, at den uddybende tekst ikke kan undværes, sådan som det fremgår af Svend Aage Faaborg: *Åbenrå-billeder* 1–3, 1989–1991, om bl.a. Slots-gade i Åbenrå.
  24. Rita Sørensen: Fra landlig idyl til arbejderkvarter – et eksempel på hvordan industrialiseringen forvandlede et lokalområde, *Årbog for Arbejderbevægelsens Historie* 1984, s. 34–55, og samme: *Sjællands-gade-kvarteret i Århus*, 1986.
  25. Lauridsen: *Klatrerup* (se note 2).
  26. Jf. bl.a. Lisbeth Nielsen og Poul Porskær Poulsen: Tekst – Teater – Diskurs. Historisk antropologi eller jagten på subjektet i historien, *Fortid og Nutid* 35, 1989, s. 1–16.
  27. Sigurd Rambusch, red.: *Rødovre 1901–1976*, 1978.
  28. Erik Voss, red.: *Fra Fiskerleje til forstad. Strandhuse i det 20. århundrede*, 1990.
  29. Jf. for Norge Liv Marthinsen, red.: *Gå til kommunearkivet med lokalhistoriske problemstillinger*, Oslo 1990.
  30. F.eks. interviews med nøglepersoner, rådhed over ressourcer af forskellig art.

Selektiv bibliografi

- Andersen, Svend Aage: Victorianisme, småborgerlighed og arbejderkultur – Kultursammenstød og borgerligt kulturelt hegemoni i et arbejderkvarter i Århus i 1890'erne. Et bidrag til »borgerliggørelses«-diskussionen. *Årbog for Arbejderbevægelsens Historie* 1984, s. 57–82.
- Andersen, Svend Aage: *Salt og brød gør kinden rød. Arbejderliv i Århus 1870–1940*, 1985.
- Andersen, Svend Aage: *Havnearbejderne i Århus – før containernes tid. En undersøgelse af deres livsform og erfaringsverden ca. 1880–1960*, 1988.
- Barfod, Jørgen H.P.: *Christian IV's Nyboder, Maritim Kontakt* 5, 1983.
- Blegvad, Jacob: *Hasseris villaby, huse og arkitektur*, Ålborg-bogen 1991.
- Bille, Torben: *En by i København: Signalement af Sydhavnen*, 1985.
- Bjørn, Claus: Sognehistorier i 1980'erne – tradition og fornyelse, *Fortid og Nutid* 23, 1986, s. 310–315.
- Carlsen, Dorte Haahr, Ellen Damgaard, Bodil Grue Sørensen og Poul Høst Moustgaard: Fra »Pengeløse overdrev« til Søborgmagle Haveby, *Historisk-Topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune. Årsskrift* 1970, s. 43–55.
- Dejn, Ole: *Urbanisering og industrialisering*, 1978.
- Dejn, Ole: Fra topografi og begivenheder til erhvervsliv og sociale forhold – Danske byhistorier 1967–1992, *Fortid og Nutid* 1993, s. 59–72.
- Dragsbo, Peter: *Mennesker og huse i Åbenrå – et etnologisk studie i kvarterudvikling i en nordslesvigske købstad 1850–1920*, 1978.
- Dragsbo, Peter: Museets kvarter, *Ildbuk og houlspån*, red. Ulf Gudmundsen, 1980, s. 44–65.
- Dragsbo, Peter: Klatrerup og omegn – om et arbejderkvarter i Esbjerg, *Mark og Montre* 1986–87, s. 89–108.
- Dragsbo, Peter: *Forstæder i Esbjerg 1900–1960*, 1988.
- Dragsbo, Peter: Dansk bygningsregistrering – fra enkeltværker til den totale registrering? *Fortid og Nutid* 35, 1988, s. 27–34.
- Dragsbo, Peter: Op og ned ad villavejen – om undersøgelser i Esbjergs forstadsmiljøer, *Arv og Eje* 1989, s. 179–192.

- Engberg, Jens, og F. Hemmersam: To synspunkter på forskning i arbejderkultur, *Arbejderhistorie* 32, 1989, s. 66-74.
- Engberg, Jens: Arbejdererindringer som kilde til arbejderbevægelsens og arbejderklassens historie, *Fremad - ad nye veje. Bidrag til diskussionen om arbejderhistorien i 1990'erne*, red. N.O.H. Jensen m.fl., 1990, s. 151-169.
- Faaborg, Svend Aage: *Åbenrå-billeder* 1-3, 1989-1991.
- Fangel, Henrik: Nogle byhistoriske fremstillinger, *Fortid og Nutid* 36, 1989, s. 100-112.
- Farah, E.D., og J. Schmidt: Frederiksbjerg - et arbejderkvarter vokser op, *Erhvervshistorisk årbog* 1981, s. 71-122.
- Gjedde, Fl., red.: *Store Nygade-kvarteret i Ålborg. Portræt af en bydel*, Ålborg-bogen 1990.
- Hansen, Erik, og M. Pihler: *Lægeforeningens boliger*, 1971.
- Hansen, Jens Erik Frits: *Københavns forstadsbebyggelse i 1850'erne*, 1977.
- Hvidberg, Ena, og Hannelene Toft Jensen: *Vestegnen - fra gartneriland til forstad*, 1986.
- Hvidberg, Ena, og Annette Vasström: Livsrum og livsformer i storbyen, *Arv og Eje* 1986-87, s. 5-50.
- Hvidberg, Ena, og Hannelene Toft Jensen: *Nordvestegnen - fra bondeland til bylandskab*, 1987.
- Hyldtoft, Ole: Litteratur om arbejderboliger, *Årbog for Arbejderbevægelsens Historie* 1984, s. 205-248.
- Højgaard, Lis: Familieformer i et københavnsk arbejderkvarter, *Årbog for Arbejderbevægelsens Historie* 1984, s. 83-105.
- Jensen, Jacob B.: Provinsens arbejderboliger - Eksemplet Horsens, *Årbog for Arbejderbevægelsens Historie* 1984, s. 9-34.
- Jensen, Kurt Balle og Keld Dalsgaard Larsen: *Alderslyst fra sandmark til by*, 1991.
- Just, Flemming: Status og muligheder i lokalhistorien, *Fortid og Nutid* 28, 1980, s. 436-442.
- Jørgensen, Birte Bech, og Leif Thomsen: *Hverdagslivet i en forstad. Drømme, realiteter og sociale konflikter*, 1978.
- Knudsen, Børge Møller, og Per Bo Christensen: *Skolegade kvarteret i Ålborg - en bydel, der forsvandt*, Ålborg-bogen 1989.
- Knus, Jan: *Hundrede års kollektiv. Anholts-gadekroniken. En kronike om et kollektiv, et hus, en gade, et kvarter i Århus i hundrede år*, 1992.
- Kühl, P.H. m. fl.: Boligmiljøer i forstaden. *Socialforskningsinstituttet. Meddelelser* 1, 1972.
- København før, nu - og aldrig* 12, Frederiksberg, af Allan Tønnesen og Claus M. Schmidt, 1991. Hovedred. Bo Bramsen.
- Lauridsen, John T.: *Klatteurop - Et arbejderkvarter i Esbjerg 1890-1990*, 1992.
- Lind, H.D.: *Nyboder og dets beboere, især i ældre tid*, 1882. Genoptrykt 1982.
- Løjt sogns historie*, af Steen Wulff Andersen m. fl., 1988.
- Madsen, Hans Helge: *Brumleby's historiebog. Lægeforeningens boliger på Østerbro*, 1979.
- Madsen, Hans Helge: *Østerbros herligheder: En bydels identitet*, 1986.
- Marthinsen, Liv, red.: *Gå til kommunearkivet med lokalhistoriske problemstillinger*, Oslo 1990.
- Møller, Per Grau: *Fra landsby ... til soveby. Landbebyggelsen og dens økonomiske og kulturlandskabelige forudsætninger på Fyn 1770-1965*, Odense University studies in history and social sciences 117, 1990.
- Nielsen, Anders Rehde, Hans Kruse Pedersen og Inger Tolstrup: Bagsværd - fra landsby til villaby, *Historisk Topografisk Selskab for Gladsaxe kommune. Årsskrift* 1974, s. 34-58.
- Nielsen, Lisbeth, og Poul E. Porskær Poulsen: *Tekst - Teater - Diskurs. Historisk antropologi eller jagten på subjektet i historien*, *Fortid og Nutid* 35, 1988, s. 1-16.
- Olesen, Bodil: *Et kvarter og dets mennesker. Bolig- og livsformer gennem 100 år. Frederiksbjerg Øst, Århus, Købstadsmuseet »Den gamle By«* Skriftrække 1, 1988.
- Olesen, Bodil: Landbosamfundene ved kanten af storbyen, *Købstadsmuseet »Den gamle By«*. Årsskrift 1991, s. 115-154, og 1992, s. 139-182.
- Rambusch, Sigurd, red.: *Rødovre 1901-1976*, 1978.
- Reddersen, Jakob: *Forvaltning af et bykvarter i forandring. En analyse af Kongens Enghave i Københavns Sydvest-kvarter*, ms. Institut for Statskundskab, Københavns Universitet 1991.
- Skak-Nielsen, Luise: *Alle kender Blågårds-gade*, 1989.
- Sverrild, Poul: *Lysthusbeboerne - en forstad fødes*, 1988.
- Sverrild, Poul: Forstaden - byens forlængelse - ny by - eller? *Fortid og Nutid* 1992, s. 237-251.
- Sørensen, Rita: Fra landlig idyl til arbejderkvarter - et eksempel på hvordan industrialiseringen forvandlede et lokalområde, *Årbog for Arbejderbevægelsens Historie* 1984, s. 35-55.
- Sørensen, Rita: *Sjællandsgade-kvarteret i Århus*, 1986.
- Tvillingsogne af Geest og Marsk: Sneum og Tjæreborg* 1-2, udg. af et udvalg, 1972-77.
- Tønsberg, Jeppe: *Industrialiseringen af*

- Lyngby. Træk af byens udvikling 1840–1916, *Lyngbybogen* 1984.
- Ufer, Nils: *Det skjulte folk*, 1991.
- Vasström, Annette: *Holmens by, Nyboder og dets beboere – især i nyere tid*, Orlogsmuseets skriftrække 1, 1985.
- Vasström, Annette: Mål og middel i praksis. Om livsformsbegrebet som analyseredskab, *Fremad – ad nye veje. Bidrag til diskussionen om arbejderhistorien i 1990'erne*, red. N.O.H. Jensen m.fl., 1990, s. 101–120.
- Vasström, Annette: Når det sete afhænger af ... Om etnologiske perspektiver på lokal arbejderhistorie, *Arbejderhistorie* 36, 1991, s. 38–47.
- With-Pedersen, Erik: *Optegnelser om »Holmen« og »Hestehaven« – nogle bidrag til Vejle Østbys historie*, 1992
- Voss, Erik, red.: *Fra Fiskerleje til forstad. Strandhuse i det 20. århundrede*, 1990.